

Staipsniai

IRENA BALČIENĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Universiteto 3, 2734
Vilnius, Lietuva

XVI–XVIII a. KALENDORIAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

Kalendorius – (lot. *calendarium* – paskolų knyga, kurioje buvo surašoma, kiek skolininkai turi mokėti procentų kiekvieno mėnesio pirmąją dieną, lot. *Calendae* – pirmoji mėnesio diena) visų metų dienų sisteminis sąrašas, kuriame žymimos šventės, valstybės ir tautos minimos datos. Tai informacinio pobūdžio leidinys, kuriame pateikiama astronomijos žinių, spėjami orai ir gamtos reiškiniai.

Pirmuosius metų dienų sisteminius sąrašus pradėjo daryti dar senovės egiptiečiai. Jų kalba kalendoriai buvo vadinami *almenichiaka* – šis žodis per arabų kalbą pasiekė Vakarų Europą¹. Ir dabar kalendoriai, kaip informacinio pobūdžio leidiniai, vadinami almanachais anglų, prancūzų, olandų, danų, ispanų, italų ir kt. kalbose. Naujesni žinynai ir enciklopedijos priskiria žodžiui almanachas vien arabišką kilmę (arab. *al manakh*)².

Šios apžvalgos tikslas aptarti seniausius spausdintus kalendorius, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekoje, apžvelgti jų patekimo į biblioteką kelius. Peržiūrėti tik pasaulietiniai atskirais leidiniais išleisti kalendoriai: XVI a. – penki, XVII a. – šeši, XVIIIa. – trisdešimt šeši.

Viduramžiais kalendoriai būdavo visose maldaknygėse ir bažnytinėse knygos. Vėliau imta leisti kalendorius kaip atskirus leidinius. Pirmieji pasirodė liturginiai kalendoriai, vėliau – pasaulietiniai. Jau XV a. pabaigoje imta leisti kalendorius daugeliui metų (*pro annis pluribus*). Keletas tokių kalendorių saugomi ir Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje, pavyzdžiui, “Almanach nova plurimis annis venturis inservientia... Köln, 1513” (II 609). Kalendorius yra skirtas 1516–1531 metams. Galima sakyti, kad tai seniausias atskiru leidiniu išleistas kalendorius, saugomas universiteto bibliotekoje. Rankraštinis įrašas “*Ex conclavi 6-to, armar. 3-tio, No 8-vo*” (iš šešto kambario, trečios spintos, numeris 8) rodo, kad kalendorius priklausė Vilniaus bernardinų vienuolynui.

Kitas kalendorius, išleistas daugeliui metų, yra Johanno Stöfflerio “*Calendarium Romanum magnum, Caesareae maiestati dicatum, D. Joanne*

¹ Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. T. 33–34. Warszawa, 1903. S. 400–407 ; Encyklopedičeskij slovar. T. 27. S. Peterburg, 1895. S. 18–19.

² Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1971. S. 36–37 ; Encyclopedia of the Book by Geoffrey Ashal Glaister. London, 1996. P. 6–7.

Stoeffler Iustingensi mathematico autore... Oppenheim, 1518.” (II 2707). Tai – labai gražiai išleistas, gausiai iliustruotas kalendorius. Dviejų spalvų lentelėse pateikti astronominiai reiškiniai iki 1579 metų. Prie kiekvieno mėnesio kalendoriaus – gravūros, vaizduojančios to mėnesio darbus, ir kelios šmaikščios eilutės, pavyzdžiui: “*Nigris impleo dolium racemis / September bene vina concoquantur*” (pripildau statinę tamsių vynuogių, rugsėjis tinka vynui spausti), “*Pingues ditibus anseres November / vendo et ligna seco favente Luna*” (lapkritį riebias žąsis parduodu turtingiesiems ir kertu malkas, esant palankiam mėnuliui).

Dauguma senųjų kalendorių į biblioteką pateko iš vienuolynų. Apie tai byloja lipdės ir rankraštiniai įrašai.

Lipdė “*Ex bibliotheca collegii Antecollensis ad Vilnam PP ordininis Excalceatorum SSSmae Trinitatis de Redem. Captivorum*” (Vilniaus Antakalnio basųjų trinitorių vienuolyno kolegijos biblioteka)³ yra dviejuose kalendoriuose: “*Calendarium Tyrnaviense ad annum Christi 1587... Tyrnaviae, 1586.*” (III 10729) ir “*Kalendarium Gregorianum perpetuum. Paris, 1583.*” (II 4960). Pastarasis kalendorius įrištas kartu su “*Psalmi Davidis vulgata editione... Paris, 1582.*” (II 4959). Šios knygos antraštiniame lape esantis įrašas “*Ex biblioth[eca] Collegii Antecoll[ensis] ad Vilnam de Red. Captivorum emptus Vilnae a D. Starlinski, bibliop[ola] Vilnensi anno Domini 1756.*” rodo kad knygą iš Antakalnio basųjų trinitorių vienuolyno kolegijos nupirko Vilniaus knyginkas p. Starlinskis 1756 metais. “*Calendarium asceticum... Vilnius, 1774*” (IV 21517(4)), pasipuošęs mažute lipde “*Collegii Antecollensis Ord. SS. Trinitatis*” priklausė tam pačiam vienuolynui⁴. Kalendoriuose esantys įrašai rodo platesnę vienuolynų geografiją. Štai keletas iš jų: “*Conventus Datnoviensis*” (Dotnuvos vienuolynas) knygoje “*Calendarium novum ad bene moriendum... s. l., 1631.*” (III 5517), “*Conventus Molodcensis*” (Molodečno vienuolynas) – Pranciškaus Paprockoio “*Kalendarz Wilenski na rok 1794... Vilnius, 1794.*” (PK 17), “*Applicatur ad bibliothecam P. Bernardinorum conf[ven]tus Slonimensis cura Fr. Josephi Jermuntowicz, praed.*” (Įgyta Slonimo bernardinų vienuolyno bibliotekai vienuolio Jozefo Jermuntovičiaus rūpesčiu) knygoje “*Calendarium asceticum... Vilnius, 1774.*” (IV 21517(2)) ir kt.

Kita įdomi grupė – asmeninės nuosavybės įrašai ir ženklai. Seniausias yra šis įrašas: “*Johanes Paschalius Gefellensis est possesor huius libri, quis rapit est fur. 4 Martii, anno 78*” (Šios knygos savininkas yra Johanas Paschalius Gefellensis, kuris vagia – tas vagis. Kovo 4, 78 metais [1578?]) knygoje “*Calendarium historicum conscriptum a Paulo Ebero... Vitemberg, 1573.*” (II 3007). Kalendoriuose yra ir daugiau asmeninės nuosavybės įrašų. Bet įdomiausia jų grupė – garsių Lietuvos kultūros veikėjų nuosavybės ženklai. Tie ženklai rodo sudėtingą knygų likimą.

Štai 1686 metais išleisto “*Calendarium novum ad bene moriendum perquam utile. Kalisz, 1686.*” įrašas antraštiniame knygos lape byloja, kad šią knygą Vilniaus profesų namams padovanojo jėzuitas Lukoševičius: “*Domus*

³ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai. 1518-1918. Vilnius, 1984. P. 138.

⁴ Ten pat. P. 138.

professae Viln[ensis] S. I. post mortem P. Lukaszewicz S. I." (Vilniaus Jėzaus Draugijos profesų namams po Lukoševičiaus mirties). *Domus professa* – profesų namai, kuriuose gyveno jėzuitų ordino nariai, davę visus keturis įžadus, t. y. keturių įžadų profesai. Tokie namai buvo Vilniuje prie šv. Kazimiero bažnyčios 1604–1773 metais⁵. Deja, nepavyko identifikuoti kuris jėzuitas dovanėjo knygą. Lukaszewicz – labai dažna pavardė⁶. Vėliau knyga atiteko Vilniaus universiteto bibliotekai. Tai rodo senovinė signatūra BAV 19.6.45 (BAV – Bibliotheca Academiae Vilnensis). 1831 metais uždarius Vilniaus universitetą, biblioteka buvo išsklaidyta, apie 20000 knygų atiduota Vilniaus dvasinei katalikų akademijai. 1844 metais ši akademija kartu su biblioteka perkelta į Sankt Peterburgą⁷. Kad minėtas kalendorius buvo patekęs į šią biblioteką, byloja lipdė, užklijuota ant knygos nugarėlės: "*Bibliotheca Romano-Catholicae-Ecclesiasticae Academiae Petropolitanae. Armorium. Forulus. Ord. Numerus.*" (Peterburgo katalikų dvasinės akademijos biblioteka. Spinta. Lentyna. Eilės numeris). Po Spalio revoliucijos Peterburgo dvasinė akademija buvo uždaryta ir 45000 tomų knygų (tarp jų 20000 iš Vilniaus universiteto bibliotekos) perduoti SSSR Mokslų akademijos bibliotekai. Antraštiniame knygos lape yra antspaudas "*Biblioteka Akademii nauk SSSR*". Dalį tų knygų profesoriumi Levui Vladimirovui pavyko grąžinti teisėtam savininkui 1957 metais⁸. Kartu sugrįžo ir minėtas kalendorius. Šios knygos likimas atspindi sudėtingą Vilniaus universiteto, o kartu ir Lietuvos istoriją.

Kitas kalendorius "*Calendrier interessant pour l'anne bisextile 1776 ou Almanach physico-economique. Paris, 1776.*" (BAV 43.10.30) prieš pakliudamas į Vilniaus universiteto biblioteką priklausė Antanui Tyzenhauzui (1733–1785), LDK kiemo išdininkui, Gardino seniūnui ir valstybės ekonomijų valdytojui. Apie tai liudija antspaudas antraštiniame knygos lape "*A. Tyzenhauz*". Šis antspaudas neužfiksuotas V. Kisarausko knygoje⁹.

"*Almanach royal...Paris, 1757*" (BAV 56.9.4) iš senosios Vilniaus universiteto bibliotekos priklausė filosofijos ir medicinos mokslų daktarui profesoriumi Steponui Bizijui (Bisius, Stephanus) (1724? Venecijoje – 1790?). Jau 1763 metais¹⁰ jis dėstė Vilniaus universitete žmogaus anatomiją. Kalendoriaus viršelio vidinėje pusėje yra rankraštinis įrašas "*Ex libris Stephani Bisii*". Jis nubrauktas ir šalia įrašyta: "*Ex biblioth[eca] Anat[omica] Academiae Vilnensis*" (Iš Vilniaus akademijos anatomijos bibliotekos).

Kalendorius "*Almanach de la cour pour l'anne 1777. St. Petersburg, 1777.*" (IV 40372) pasipuošęs nedideliu dailiu skydo formos antspaudu, kuriame supintos raidės *T* ir *N*. Tai Teodoro Narbuto nuosavybės ženklas¹¹ Teodoras

⁵ Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai. Vilnius, 1987. P. 296.

⁶ Akademijos laurai. Laureae Academicae. Vilnius, 1997.

⁷ Vladimirovas L. Kogda že vostonžestvujet spravedlivost? // Vilnius. 1992. Nr. 9. P. 156.

⁸ Ten pat. P.157.

⁹ Kisarauskas V. Lietuvos knygos ženklai. 1518-1918. Vilnius, 1984. P. 130–131.

¹⁰ Vilniaus universiteto istorija 1579–1994. Vilnius, 1994. P. 98.

¹¹ Kisarauskas V. Min. veik. P. 73.

Narbutas (1784–1864) – Lietuvos istorikas, publicistas, inžinierius. Jis kaupė ir skelbė Lietuvos istorijos šaltinius, pirmasis paskelbė Lietuvos metraščių, vadinamąją Bychovco kroniką. Svarbiausias veikalas – „Lietuvių tautos istorija“ (9t., 1835–41). Po T. Narbuto mirties jo istorinė ir archeologinė biblioteka kartu su senienų rinkiniu buvo atvežta į Vilniaus viešąją biblioteką (dabar – Vilniaus universiteto biblioteka).

Vienas iš „Calendarium asceticum... Vilnius, 1774“ egzempliorių (IV 21517(7) priklausė bibliografui, kultūros istorikui Vaclovui Biržiškai (1884–1956). Knygos viršelio vidinėje pusėje yra ekslibrisas „*Ex libris Vaclovo Biržiškos*“. Gausi Vaclovo Biržiškos biblioteka vėliau atiteko Kauno Vytauto Didžiojo universitetui. Kalendoriaus antraštiniame lape yra antspaudas: „*Kauno universiteto biblioteka*“. Uždarius Vytauto Didžiojo universitetą (1940 m.), dalis bibliotekos atiteko Kauno technologijos universitetui, kita dalis – Vilniaus universitetui.

Bibliotekoje gausu XVIII a. kalendorių. Minėtini garsių politinių kalendorių sumanytojo ir leidėjo Jono Pošakovskio (1684–1757) kalendoriai, leisti Vilniaus akademijos spaustuveje. Vienas iš šių kalendorių „*Kalendarz mnieyszy Jezuicki prowincyi litewskiej na rok panski 1740... Vilnius, 1739.*“ (PK 17), saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje yra su paties autoriaus įrašu „*R. P. Alexandro Januszkiewicz Societatis Iesu offert servus in Christo auctor.*“ (Aleksandrui Januškevičiui S. J. dovanoja Kristaus tarnas autorius). Aleksandras Januškevičius – Vilniaus universiteto profesorius. 1747 metais Vilniaus universitete jam buvo suteiktas filosofijos ir laisvųjų menų daktaro laipsnis, 1759 metais – teologijos mokslų daktaro laipsnis, o 1763 metais, būdamas universiteto pakancleriu, jis teikė mokslinius laipsnius kitiems¹².

Apibendrinant galima pasakyti, kad dauguma senųjų kalendorių į Vilniaus universiteto biblioteką pateko iš įvairių vienuolynų, kita dalis – iš įžymių Lietuvos kultūros veikėjų asmeninių bibliotekų. Kalendoriai – tik nedidelė spausdinto palikimo dalis. Ne visi XVI–XVIII a. kalendoriai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje, paminėti šioje apžvalgoje. Čia parinkti pavyzdžiai atspindi sudėtingą Lietuvos kultūros istoriją.

IRENA BALČIENĖ

ALMANACS OF 16th–18th CENTURY IN THE VILNIUS UNIVERSITY LIBRARY

Summary

Almanac – a book containing the days, weeks and months of the year together with information about festivals, astronomical data and other items of interest.

The article describes the oldest almanacs held in the Vilnius University Library. There are 5 almanacs from 16th century, 6 – from 17th century and a plenty of these from 18th century. The special focus is given to provenances. The majority of almanacs came to Vilnius University Library from monasteries (Vilnius, Dotnuva, Molodechno etc.). Another part – from personal libraries of famous people. Many of these books are with several bookplates that shows a complicated history of Lithuanian culture.

¹² Akademijos laurai. Laureae Academicæ. Vilnius, 1997. P. 118, 228, 308.